

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת כי תשא, תשס"ד
מספר 539מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

המקדש - בין הידור לחיסכון

המשכן והדרו, וההתנדבות הקשורה בהקמתו, עומדים במרכז מחציתו השנייה של ספר שמות. חובת הידור מצוות בכלל - "התנאה לפניו במצוות" (מכילתא מס' דשירה בשלח: שבת קלג, ע"ב) - נלמדת מהפסוק "זה א-לי ואנוהו" (שם' טו: ב). ר"י בן דורמסקית סובר שהכוונה בפסוק היא לבית המקדש בדווקא, ש"אין נזה אלא בית המקדש" (מכילתא שם), אולם גם לדעה שחייבים בהידור בכל המצוות, קבעו חז"ל "עד שליש במצוה" (ב"ק ט, ע"א), מאחר שהידור במצוות שבין אדם למקום מחסר מפרנסתו של אדם וממצוות שבין אדם לחברו ובכלל זה ממצוות צדקה. הדילמה היא עד כמה יש להדר במשכן, ואולי הפרשות יתרו ומשפטים – שעיקר עניינם מצוות שבין אדם לחברו – הוקדמו למעשה המשכן, כדי לרמוז שצדק וצדקה קודמים להידור במצוות שבין אדם למקום, כולל במשכן.

התייחסות האחרונים לדילמה

הדילמה מופיעה בתלמוד בצורת סתירה לכאורה בין שני כללים: (א) "התורה חסה על ממונו של ישראל", היינו שיש לחסוך במקדש; (ב) "אין עניות במקום עשירות" - חובה להדר במקדש ולא לחסוך בהוצאותיו. סתירה זו נידונה באחרונים אך לא בראשונים. רבי משה בן-חביב (1654-1696) מסיק שיש צדדים לכאן ולכאן, "וזה תלוי בשיקול דעת חכמים לתת הפרש בין דבר לדבר",¹ אך הוא אינו מציע עיקרון מנחה להחלטות. רבי אליעזר פלעקלס² (1754-1826), להלן רא"פ, מביא את סוגיות התלמוד הבבלי העוסקות בנושא, ומראה כי בארבע מהן נפסק על פי הכלל ש"התורה חסה", בארבע נפסק על פי הכלל "אין עניות", ובשתיים נחלקו חכמים. הוא מציע לתרץ שהכלל "התורה חסה" חל בהפסד מרובה והכלל "אין עניות" חל בהפסד מועט, ואף הביא לזה ראיה מרש"י, אך הוא דוחה אפשרות זו מסיבות שונות,³ ונותר בתמיהה. בשם רבו בעל ה"נודע ביהודה", רבי יחזקאל לאנדא, מביא רא"פ שלושה תירוצים לחלק מהסתירות: (א) "אין עניות" חל רק בכלי שרת שאי אפשר בלעדיו. (ב) השימוש בכסף במקום בזהב תואם את הכלל "התורה חסה", אך לעניות לא ייחשב. (ג) "אין עניות" נאמר בציבור ולא ביחיד, ויתבטל אם בגין יישומו בציבור יחול גם ביחידים. שניהם סברו ששני הכללים אמת אך לא הציעו הסבר ותירוץ כולל לסתירה.

רבי ישראל ליפשיץ (1782-1860) דן בזה פעמיים בפירושו למשנה "תפארת ישראל". תירוצו הראשון דומה לזה שדחה הרא"פ, ש"התורה חסה" נאמר בהפסד מרובה ו"אין עניות"

¹ בספרו יום תרועה, על ר"ה כז, ע"א, ד"ה מ"ש התם.

² שו"ת "תשובה מאהבה" ח"א סימן ד. תשובת רבו הועתקה גם בשו"ת "נודע ביהודה", מהד"ת קונטרס אחרון סימן ז'. הם לא דנו אם הפסיקה היא מדאורייתא או מדרבנן, בדיעבד או לכתחילה, ואם אין זו דרשה בטעמא דקרא, שאלות חשובות כשלעצמן.

³ נשמט ממנו שכך הוא בירושלמי תרומות פ"ח, ומשמע שם שהתורה חסה מדרבנן, וכן נראה מהרשב"ץ בזהר הרקיע שורש א'; אך רבי משה דיטראני (1500 - 1580) ב"קריית ספר" על הרמב"ם בהל' כלי המקדש פרק א', כתב שאפשר שהוא מהתורה.

נאמר בהפסד מועט (שקלים פח, מ"ה, בועז {ג}). אך בתירוצו השני שינה וכתב "דהכל לפי ההפסד והכל לפי כבוד העבודה והכל לפי הצורך" (תמיד פ"ה מ"ה, יכין {כ"ז}), כדעת ר"מ בן-חביב.

התייחסות באגדה לדילמה

מהאגדה נראה שצורכי ישראל קודמים למקדש. דויד, שהחל להקים מקדש בירושלים, אגר אוצרות לשם כך: "והנה בעניי הכינותי לבית ה' זהב ככרים מאה אלף וכסף אלף אלפים ככרים ולנחשת ולברזל אין משקל" (דהי"א כב:יד).

אבל את בניין המקדש השלים שלמה, אחר שזכות זו נשללה מדויד, כדבר הנביא: "דם ל'ב שפכת ומלחמות גדלות עשית לא תבנה בית לשמי כי דמים רבים שפכת ארצה לפני" (שם כב:ח). וקשה, שהרי דויד נלחם לשם מצווה ולכיבוש הארץ, ומדוע נפסל מהקמת המקדש? מתרץ רבי יהונתן אייבשיץ⁴ (1690-1764, רי"א) שהכוונה למלחמה אחרת, ולמד כן מקישור האגדה דלהלן עם אגדה תלמודית:

ביום שהרג דוד את גלית השליכו עליו בנות ישראל כל הכסף והזהב הזה והקדישו לבית המקדש, וכשבא רעב שלוש שנים, בקשו ממנו ישראל ליתן ולא רצה ליתן להם כלום. אמר לו הקב"ה לא קבלת עליך להחיות בו נפשות, חייך שאין המקדש נבנה על ידך אלא על ידי שלמה.⁵

מאגדה זו למד הרי"א כי "נבחר לה' צדקה מבנין בית",⁶ היינו שהכלל "התורה חסה" גובר. אך בתלמוד מסופר שבאו חכמים לדויד ודרשו: "עמך ישראל צריכין פרנסה... אמר להם [דויד] לכו ופשטו ידיכם בגדוד" (בר' ג, ע"ב וסנהדרין טז, ע"א). מסביר הרי"א שדויד שגה בסרבו להחיות את עניי ישראל מהאוצרות שייעד לבניין המקדש, ובהוראתו לצאת למלחמה לשם פרנסה וגרם לשפיכות דמים מיותרת. בגין זה נפסל מלהקים את המקדש, ולא בשל מלחמות המצווה שלחם.

פתרון הרמב"ם לדילמה

לפי הרמב"ם אין סתירה בין שני הכללים, ואדרבה, הם משלימים זה את זה. הרמב"ם פוסק (הל' בית הבחירה פ"א, הי"א): "ומצוה מן המובחר לחזק את הבנין ולהגביהו כפי כח הציבור שנאמר ולרומם את בית א-להינו, ומפארין אותו ומייפין כפי כחן, אם יכולין לטוח אותו בזהב ולהגדיל במעשיו הרי זו מצוה". את כלי השרת חובה לעשות ממתכת (שם הל' יח), אך לאו דווקא יקרה, לכן "היו הקהל עניים עושין אותן אפילו של בדיל, ואם העשירו עושין אותן זהב. אפילו המזרקות... אם יש כח בציבור - עושין אותן של זהב. אפילו שערי העזרה מחפין אותן זהב, אם מצאה ידם" (שם הל' יט).

הרמב"ם סובר אפוא ש"אין עניות במקום עשירות" אינו כלל מוחלט הנוגח במקדש תמיד, אלא הוא עניין יחסי המותנה בכוח הציבור ועשירותו, ופרנסת ישראל קודמת להידור במקדש. שיטתו מעוגנת בתלמוד ובמקורותיו שהביאו נושאי כליו על אתר. אחת הראיות היא ש"מונבז המלך היה עושה כל ידות הכלים של יום הכפורים של זהב" (יומא לז, ע"א). אך מונבז היה זה "שבזבו אוצרותיו ואוצרות אבותיו בשני בצורת" (ב"ב יא, ע"א) כדי לפרנס עניים והגיב על טרוניות בני משפחתו: "אבותי גנזו למטה, ואני גנזתי למעלה" (שם). נראה שיש כאן דוגמה של "והעשירו", שאז מצווה להדר במקדש. תירוץ הר"מ בן-חביב וה"תפארת ישראל" קרוב לשיטת הרמב"ם, ותמוה שלא נסתייעו בדבריו.

סוף דבר

הדילמה אינה הלכתא למשיחא; גם בזמן הזה יש לבחור בין הידור מקדש מעט לבין צורכי עניים. מפתחת הלכות צדקה בשו"ע משמע ש"צדקה" היא רק לעניים ממש (שו"ע יו"ד סי' רמ"ז סע' א) ולא לצורכי ציבור אחרים, כגון בית הכנסת. לכן פסק: "גבאי צדקה שיש בידם

⁴ "יערות דבש" ח"ב דרוש א', עמ' מ"ב-מ"ג, ירושלים מהד"ב (תשמ"ח).

⁵ ילקוט שמעוני רות רמז תר"ג, וכן במדרש זוטא רות (בוכר) פרשה ב ד"ה [י"ג] ותאמר אמצא. וכן: "שבא הרעב בימי דויד... כסף וזהב מה שהיה מתקן לבניין בית המקדש, והיה צריך להוציאו להחיות את הנפשות, ולא עשה כן" (פסיקתא רבתי [איש-שלום] פרשה ו ד"ה ותשלם).

⁶ יערות דבש שם. כעין זה, "דגדולה צדקה לעניים מבנין בית המקדש", מדויק הנצי"ב מולוז'ין ב"העמק שאלה" פרשת תרומה משאילתא ס"ב, ומסתמך על ב"ב ט, ע"א. יש לזה ראייה גם מדברי נביאים (כגון יש' א) וממשלי: "עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח" (כא:ג). על משמעותם הכלכלית-תאורטית של דברי אגדה אלו ראה במאמרי: "כלכלה וממשל במלכות דוד – לביאורם של דברי אגדה", הגיון כרך ה' (תשס"א).

מענות צדקה, ישיאו בהם בתולות עניות, שאין צדקה גדולה מזו" (שם רמ"ט סע' ט"ו), אך הביא גם דעה: "יש מי שאומר שמצות בית הכנסת עדיפא ממצות צדקה, ומצות צדקה לנערים ללמוד תורה או לחולים עניים, עדיף ממצות בית הכנסת" (שם סעיף ט"ז).⁷

כך מקבילים שני צדי הדילמה לעמדות דויד מול נתן הנביא וחכמי ישראל, תנא קמא מול אבא שאול, ושתי הדעות שבשו"ע; להכרעת הרמב"ם מרמז סדר הפרשות בספר שמות ואין חדש תחת השמש.

הרב ד"ר יצחק דב פריז
ירושלים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע. הוא מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>. כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות לכתובת: listserv@vm.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב: sub parasha-l firstname lastname כאשר first-name ו last-name הינם השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.

⁷ מקורותיו בשו"ת מהרי"ק (שורשים קנ"ג וקכ"ח), המוכיח מהירושלמי כדעה השנייה, אך ביאור הגר"א שם ס"ק כ' דוחה ראייתו.